

ОБЛІК І БАГАТСТВО: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РОЗВИТКУ ВІД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ДО ХХ СТОЛІТТЯ

Досліджено погляди вчених на багатство від епохи Середньовіччя до ХХ ст. Виявлено закономірності їх впливу на розвиток бухгалтерського обліку. Встановлено історичні передумови виникнення сучасної системи національних рахунків

Постановка проблеми. У результаті дослідження взаємозв'язку розвитку обліку та поглядів на багатство, як таких, що відображають дійсність, на мікро- та макрорівнях, характеризуючи її економічну сторону в період від епохи Античності до епохи Середньовіччя було визначено, що причиною виникнення обліку та його розвитку до епохи середньовіччя (період виникнення меркантилізму) були практичні потреби власника. Також було встановлено важливу особливість багатства, яка полягає у тому, що воно є одночасно і результатом, і передумовою соціально-економічного розвитку (послідовність циклів відтворення). Спираючись на цю основу, а також враховуючи виявлену залежність економічних поглядів (теоретичний рівень), способів ведення обліку (практично-функціональний рівень) від детермінантів ціннісної орієнтації (уявлення, знання, інтереси, мотиви, потреби, ідеали, стереотипи), ми дійшли висновку про необхідність розгляду категорії багатства в різних площинах (матеріально-речова форма багатства та її соціальний аспект).

В період від Античності до Середньовіччя матеріально-речову форму складових багатства на рівні окремого господарства визначав облік. На макрорівні такої потреби майже не існувало. Соціальний же аспект визначався психологічними детермінантами людини і знаходив своє відображення у філософських поглядах, економічній теорії.

Починаючи з XVI ст., коли в країнах Західної Європи – в Англії, у Франції, в Іспанії – утворилися централізовані національні держави – монархії, ситуація дещо змінилася. Виникла проблема державного

управління (роль, функції держави в системі економічних відносин). Як результат – з'являється потреба в узагальненні результатів економічної діяльності на рівні галузі, всієї країни. Таку потребу також зумовила поява інформаційного кругообороту між мікро- та макрорівнем. Такі узагальнення сьогодні переросли у методологію системи національних рахунків (далі СНР). На сучасному етапі розвитку економічних відносин застосування СНР є найбільш розповсюдженим у світовій практиці способом системного аналізу економіки та економічних процесів. Застосування сьогодні системи національних рахунків супроводжується рядом проблем, пов'язаних із неузгодженістю на мікро- та макрорівнях економічних дій різних учасників процесу відтворення. Аби зрозуміти природу такої неузгодженості, вважаємо за необхідне проведення історичного дослідження поглядів вчених різних напрямів економічної думки щодо потреб, методології та власне методики макроекономічних узагальнень результатів економічної діяльності крізь призму поглядів на багатство.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На розвиток системи макроекономічних показників (макростатистичних моделей виробництва) у всьому світі вплинули роботи М.Р. Ейдельмана, І.А. Морозова, П.М. Москвіна, А.М. Петрова, В.А. Соболя. Історія дослідження і оцінок національного багатства ознаменована такими іменами як А.І. Анчішкін, В.Н. Богачев, А.Л. Вайнштейн, Я.Б. Кваша, В.Н. Кіріченко, Я.А. Кронрод, А.І. Ноткін, Г.Н. Сорокін, С.Г. Струмлін та іншими. Відома також робота

С.Н. Прокоповича, яка була опублікована в 1918 р. і присвячена розрахунку національного доходу Європейської частини Росії.

Значний внесок у методологію побудови системи національних рахунків як системи взаємопов'язаних макропоказників зробили Н. Айдінов, О. Аукруст, М. Гільберг, К. Грюзон, Е. Денісон, М. Джильберт, Дж. Кендрік, З. Кенеші, К. Кларк, В. Крелле, С. Кузнец, Э. Маленво, Ж. Маршаль, А. Медісон, Ф. Перру, Р. Рагла, Н. Рагла, Р. Стоун, Дж. Хікс, П. Хілл, Г. Ясен, Д. Яссі та інші.

Метою дослідження є встановлення характеру взаємозв'язку розвитку обліку та поглядів на багатство, як таких, що відображають дійсність, на різних рівнях, характеризуючи її економічну сторону; встановлення історичних передумов виникнення сучасної системи національних рахунків.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося, в XVI ст. в країнах Західної Європи – в Англії, у Франції, в Іспанії – утворилися централізовані національні держави – монархії. Її інтереси не завжди співпадали із потребами населення цих країн, але слід відмітити той факт, що саме вони зумовили потребу узагальнення результатів економічної діяльності на рівні всієї країни.

Щодо поглядів на багатство, то слід відзначити, що вони знаходилися під впливом обставин, що стосувалися розвитку мануфактурного виробництва. Так, підпорядкування торгового капіталу промислового вимагало заміни існуючої на той час економічної концепції – меркантилізму, що ідеалізував сферу обігу і доводив, що єдиним природним джерелом багатства є золото та срібло. Іншими словами, промисловій буржуазії потрібна була своя ідеологія. Цю функцію виконала класична школа політекономії. З цього моменту економічна наука остаточно утвердилася як найбільший аутентичний плід західної раціональності. За словами Е. Гуссерля, вона “втратила зв'язки з основними цілями і цінностями людського життя” [11, с. 95].

Докорінно змінюється й облік. Потреба у точному розрахунку величини прибутку, яка виникала як на рівні окремого господарства, а також розрахунках, пов'язаних з узагальненнями економічної діяльності на рівні всієї держави стали неможливими через використання системи одинарного або подвійного запису в системі обліку. “Жодна система обліку, що існувала на той час, не могла також впоратися із появою практики залучення капіталу і розмежування власності та управління... Нова система повинна була передбачати можливості та особливості обліку амортизації основних засобів, експлуатації рухомих механізмів, накладних витрат, руху товарно-матеріальних цінностей та робочої сили. Прийняття рішень, оцінка товарів, обчислення прибутку, визначення фінансового стану підприємства – все стало важливими функціями бухгалтерського обліку в нових умовах господарювання” [1, с. 62].

Отже, саме потреби макроекономічного рівня, актуальні на той час, зумовили виникнення нових функцій бухгалтерського обліку, а відтак впливали на його розвиток.

Слід відмітити існування проміжного етапу в історії економічних вчень, що тривав від середини XVII до середини XVIII ст. Поглядам економістів цього періоду на багатство були характерні як елементи меркантилістичних ідей, так і теоретичні основи класичної політекономії. Популярними стали переконання щодо “природності” (об'єктивності) законів народного господарства, якому заважає державне регулювання економічних відносин (Петті, Буагільбер, Юм). Економіку починають розглядати як єдиний взаємопов'язаний механізм, здатний до саморегулювання (Норс, Буагільбер, Мандевіль, Кантільйон). Таке теоретичне підґрунтя, а також практика використання економічної інформації системи обліку допомогли економістам зробити великий крок у дослідженні економічних явищ і закласти міцний фундамент, на якому у майбутньому було побудовано систему національних рахунків.

Видатним представником цього періоду був Вільям Петті (1623-1687). Він висуває проблему економічного закону, доводить необхідність точного та кількісного аналізу економічних явищ. “В його роботах досліджуються масові процеси, що регулярно повторюються, в яких виявляються економічні закономірності” [7, с. 188]. На цій основі зароджується новий напрям в економічній науці – політична арифметика, що сьогодні має назву – макроекономічна статистика. Визначаючи апріорність зацікавленості населення в суспільному спокої, він підтримує загальноприйнятую точку зору про те, що саме населення повинно брати участь у покритті державних витрат, пов’язаних із забезпеченням такого спокою. Теоретично обґрунтовуючи свою позицію, В. Петті пропонує розрізняти два види багатства – фактичне та потенційне. Фактичне багатство, на його думку, означає високий реальний рівень споживання, а потенційне – можливість його забезпечити. Саме ж створення багатства відбувається у сфері матеріального виробництва завдяки праці.

Порівнюючи економічне становище Англії зі становищем Франції та Голландії, з’ясовуючи її шанси на перемогу у війні з цими країнами, В. Петті вперше розрахував національне багатство країни на 1664 р. у вигляді “Таблиці доходів і видатків окремих груп сімей”. До національного багатства він включав не лише матеріальне багатство, але й грошову оцінку самого населення. Проте така спроба була не зовсім вдалою через відсутність достовірного інформаційного джерела, яке б допомогло провести таку оцінку населення. Це своєрідна спроба оцінити величину людського капіталу (його трудових навичок, здібностей, кваліфікації). Цим його погляди відрізняються від поглядів меркантилістів, які зводили багатство до запасів золота та срібла.

Аналогічні розрахунки були зроблені для характеристики економічного становища країни у 1695 р. Вчений дослідив вплив заходів з удосконалення податкової системи

на економіку і розподіл доходів. З тією ж метою Г. Кінг розрахував національний дохід Англії у 1688 р.

У своїй роботі “Політична арифметика” (1676 р.) В. Петті не тільки проаналізував конкретну економічну ситуацію на основі використання облікових даних, але й описав методи непрямого визначення величини необхідних для цього показників, зокрема, вибіркового методу. В передмові до своєї роботи він пише про метод політичної арифметики: “Спосіб, яким я взявся зробити це, однак, не звичайний, адже, замість того, щоб використовувати слова тільки в порівняльному та переважаючому степенях і вдаватися до умозорових аргументів, я вступив на шлях вираження своєї думки на мові чисел, ваги і мір (я вже давно прагнув піти цим шляхом, аби показати приклад політичній арифметиці), використовуючи тільки аргументи, що йдуть від чуттєвого досвіду, і розглядаючи лише причини, що мають видимі основи в природі. Ті самі, які залежать від “непостійності умів”, думок, бажань і пристрастей окремих людей, я залишаю іншим” [7]. Цією мовою на той час був бухгалтерський облік.

Роботи В. Петті та Г. Кінга є першими спробами розрахунку окремих узагальнюючих макроекономічних показників, а також реалізації ідеї балансового ув’язування цих двох показників. Не дивлячись на існуючі недоліки проведених розрахунків, можна з повною впевненістю стверджувати, що з цих розрахунків В. Петті взяла початок сучасна система національних рахунків.

Маркс К. називає Вільяма Петті одним з “найгеніальніших і найоригінальніших дослідників у економіці”. Студенський П. – автор ґрунтовної монографії з історії і методології обчислення національного доходу – пише, що розрахунки В. Петті та Г. Кінга залишалися неперевершеними за своїм масштабом та якістю протягом двох наступних століть. Ще більше підкреслив їхні заслуги англійський економіст Колін Кларк: “Я думаю, що в економічній науці ми

потребуємо повернення до традиції цих двох блискучих піонерів, від яких навіть нині ми багато чого навчаємося” [8, с. 11-12].

Майже одночасно з В. Петті родоначальником класичної економічної школи у Франції став П. Буагільбер (1646-1714 рр.). Йому належать роботи “Детальне описання Франції” (1697 р.), “Трактат про природу багатства” (1707 р.), в яких він характеризував в цілому економічну кризу Франції, а також розкривав її причини в сільському господарстві. “Усі люди, – писав П. Буагільбер, – хочуть бути багатими, а більшість з них працює в день і вночі тільки для того, щоб збагатитися: однак помиляються, як правило, щодо шляху, як досягти цієї мети. Що стосується справжнього здобуття багатства, котре би могло бути тривале, то помилка полягає передусім у тому, що люди творять собі фальшиві поняття про багатство, як і про гроші” [3, с. 151]. Необхідно зазначити, що вченому не вдається відмовитися від матеріально-речової форми багатства. Багатство він вбачає у продуктах, а точніше у надлишках, створених у процесі виробництва. Поряд з цим, йому вдається поставити проблему споживчої вартості. Крім того, будучи прихильником економічної свободи, він сконцентровує увагу на людині, як активному учаснику процесу відтворення, визначаючи основним джерелом багатства людську працю. У своїй “Критиці політичної економії” К. Маркс зазначає, що “Буагільбер в сутності звертає увагу тільки на речовий зміст багатства та на споживчу вартість, споживання... він з великим розумом і такою великою сміливістю виступав за пригнічені класи” [2, с. 67].

Іншим представником економічної думки цього періоду був Річард Кантільон (1680-1734 рр.), з ім'ям якого пов'язують виникнення теорії відтворення. “Він першим робить спробу відобразити кругообіг промислового капіталу у формі наочної схеми” [3, с. 156]. Як результат, маємо сучасну теорію відтворення, яка є основою сучасної системи національних рахунків, як системи взаємопов'язаних

узагальнюючих економічних показників. Але на цьому вчений не зупиняється. Займаючись традиційними для класичної школи проблемами багатства суспільства, він намагається вирішити у своїй праці “Ессе про природу торгівлі взагалі” (між 1730-1734 рр.) задачу дослідження сутності, виникнення та факторів, які змінюють багатство. В якості визначального фактору він пропонує розглядати зміни суспільного життя, які відбуваються постійно. “Сутність багатства, – на думку вченого, – полягає у споживчих якостях, адже воно має забезпечувати “комфорт життя”... Земля є джерелом, або матерією, з якої видобувають багатство; праця людини надає йому форму, а багатство саме по собі є не що інше, як продукти, необхідні для харчування, обміну і розваг... Однак, піднімаючи питання про оцінку багатства, Кантільон вважає, що їх може бути дві: абсолютна та відносна. Абсолютна оцінка виявляє внутрішню, природну вартість, а відносна – ринкову, зовнішню” [7, с. 263]. Здавалося б це мало вплинути на облік, змінити його відповідно до нових потреб економічної теорії. Але система обліку, а точніше специфіка його об'єктів, виявилися неспроможними забезпечити нові потреби. Облік продовжував відображати лише вартісно-речову форму багатства, тим самим забезпечуючи оцінку лише внутрішньої вартості.

Негативні результати у сфері економічних відносин Франції, особливо в області сільського господарства остаточно підірвали імідж меркантилізму, як основного напрямку економічної думки. Спостерігається загострення кризи феодальних порядків, розпочинається ідейна підготовка буржуазної революції.

На такому підґрунті народжується новий оригінальний напрям економічної думки – фізіократія. “Багатство, – згідно вчення фізіократів, – це перш за все засоби існування людей. Воно представлено “витворами землі” і продуктами промислової праці (що створювалися за допомогою доходів, які виникають у землеробстві)” [7, с. 282].

В основі методології фізіократів була концепція “природного порядку”. Вони

вважали, що розвиток суспільства підпорядкований фізичним і моральним законам, а в сукупності вони є “природним законом”. Саме такого підходу дотримувався Ф. Кене, коли говорив, що необхідно переходити “від причин до наслідків, залишаючи осторонь результати нерегулярного втручання політичної влади” [7, с. 287]. Він доводив, що “... гроші не є багатством, якого люди потребують для задоволення власних потреб. Тільки блага, необхідні для життя і для щорічного відтворення цих самих благ, є такими, до володіння яких необхідно прагнути” [7, с. 287].

Хоча ідея цілісного бачення національної економіки вже була сформульована В. Петті та Кантільоном, проте фізіократам, зокрема, Ф. Кене, вдалося поставити її на вищий, якісно інший, рівень. Методологія фізіократів – при всій її обмеженості – дозволила їм створити систему, яка, за словами К. Маркса, “є першою систематичною концепцією капіталістичного виробництва” [7, с. 282].

Задавшись метою описати кругообіг товарів і послуг для основних секторів економіки та класів суспільства, Ф. Кене створює “Економічну таблицю”. За словами К. Маркса, “ця спроба, зроблена у другій половині XVIII століття, в період дитинства політичної економії, була найвищою мірою, геніальною ідеєю, безперечно найгеніальнішою з усіх, які тільки висунула до того часу політична економія” [3, с. 170]. “Великого значення “Економічній таблиці” надавали і самі фізіократи. Так, В.Р. Мірабо заявив, що в історії були три великих відкриття – писемності, монети та “Економічної таблиці” [7, с. 283]. Для історії сучасної системи національних рахунків важливим є те, що “Економічна таблиця” містить одну з найперших формулювань проблеми економічної рівноваги.

Розвиток фізіократичних ідей продовжився у поглядах Анна Робера Жака Тюрго (1727-1781 рр.). Хоча він сам “відхрещувався від своєї приналежності до

фізіократичної “секти” (за його ж висловлюванням), але все ж сприйняв основи фізіократичного вчення і розвивав далі фізіократизм, виходячи з принципів еквівалентності обміну та свободи конкуренції” [3, с. 175]. Єдиним джерелом всякого багатства для Тюрго була праця землероба. Його дослідження дозволило вченому розробити власну теорію (вчення) про походження суспільних класів. Він визнавав три класи суспільства – продуктивний (фермери), земельні власники та безплідний. Використовуючи ознаку ставлення до засобів виробництва, він виділяє в продуктивному та безплідному класах підприємців-капіталістів і найманих робітників.

Причини такого поділу, його теоретичні основи не є предметом нашого дослідження, але їх причинно-наслідковий зв'язок із проблемою багатства свідчить про поступове зміщення акценту наукового дослідження цієї категорії в площину соціального значення і впливу, яке воно має на розвиток суспільства. Займаючись проблемами взаємозв'язку сучасної системи бухгалтерського обліку та системи національних рахунків, як мікро- та макрорівнів, ми відмічаємо надзвичайну актуальність соціального аспекту цієї проблеми сьогодні. А відтак, визначаємо необхідність додаткового дослідження цього питання.

Такі зміни знайшли своє продовження та розвиток у класичній політекономії. Представники цієї течії на перше місце в економічному аналізі висувають головну, за їх поглядами, сферу економічного життя, де створюється суспільне багатство – сферу виробництва. Теоретичні напрацювання у сфері аналізу капіталу зумовили розвиток обліку, в якому слід було розрізняти дві частини капіталу. Першу, яка багаторазово використовується в процесі виробництва і переносить свою вартість на створений продукт поступово і частину, яка витрачається кожний рік і не бере участі у послідовних циклах виробництва, переносючи

свою вартість на продукт за один цикл. Звичайно, така зміна може бути доказом факту, що облік розвивається відповідно до макроекономічних потреб, зумовлених, в свою чергу, змінами в економічній теорії, зокрема, поглядами на багатство. Але необхідно відмітити й той факт, що система обліку продовжує характеризувати лише матеріально-речову форму багатства, в той час, коли класики, перш за все А. Сміт та Д. Рікардо, почали розуміти, “що економічна наука вивчає не технологічну сторону виробництва, а її соціально-економічний аспект. Це особливо видно із позиції Д. Рікардо, який оголосив предметом економічної теорії закони розподілу національного доходу між різними класами суспільства” [7, с. 364].

Головним двигуном економічного зростання А. Сміт у своїй роботі “Добробут нації. Дослідження про природу та причини добробуту нації” [10], опублікованій в 1776 р., визначає конкурентноспроможній особистий інтерес. Будучи філософом, А. Сміт намагається розвинути свою теорію, досліджуючи психологію людини. У результаті він доходить висновку, що сила, яка змушує індивіда сприяти суспільній вигоді – це “невидима рука”. “Індивідуум, – зазначає він, – спричинюється невидимою рукою до підтримки такого кінця, до якого він немає жодних намірів. Цією невидимою рукою є, звичайно, конкуренція. Конкуренція уявлялась як центральний плановик, що веде економіку до соціального оптимуму” [3, с. 206].

Цікаво, що науковий інтерес, яким керувалися вчені досліджуючи багатство, виступає своєрідним каталізатором розвитку економічної думки. Проблематика все частіше і частіше стає пов’язаною із оптимальністю суспільства, вигодою для суспільства, результативністю суспільства, економічною діяльністю загалом. Сьогодні пошук відповідей на ці питання, хоча і в дещо видозміненій формі, є основним мотивом побудови системи національних рахунків. Це дозволяє нам зробити висновок, що погляди,

які вже охарактеризовані, а також ті, що будуть розглянуті нами далі, можуть сприйматися в якості історичної основи сучасної системи національних рахунків.

Додатковим доказом є погляди А. Сміта, який зазначав, що сукупний національний продукт “усіх жителів великої країни охоплює підсумок щорічного виробництва за допомогою їхньої землі і робочої сили” [10]. Сміт чітко розрізняє бруто продукт (валовий) від нетто (чистого) продукту. Чистий продукт визначений як те, що залишається населенню після відрахування з валового продукту “витрат на підтримування, по-перше, їхнього постійного (основного) капіталу і, по-друге, їхнього оборотного капіталу; або ж то, що без втручання у капітал вони можуть розмістити в їхні запаси для безпосереднього споживання” [3, с. 206].

По-іншому на проблему багатства вдалося подивитися Томасу Роберту Малтусу (1766-1834 рр.). Опублікувавши в 1789 році свою знамениту книгу “Нарис про закон народонаселення у зв’язку з майбутнім удосконаленням суспільства” він визначив статеvu поведінку запорукою соціального вдосконалення. “Малтус підсумовував свою теорію народонаселення трьома такими твердженнями:

1. “Населення, якщо воно не контролюється, зростає в геометричній прогресії”.

2. “Засоби для існування зростають лише в арифметичному співвідношенні”.

3. “Це вимагає пильного і постійного контролю за населенням, зважаючи на складність із забезпеченням його засобами для існування” [3, с. 216].

Такі зміни економічної теорії зумовили появу економічного напряму в бухгалтерського обліку. Його засновником вважається міланський бухгалтер Джузеппе Людовік Кріппа, який у 1838 році визначив предмет бухгалтерського обліку як процес вивчення результатів господарської діяльності, пов’язаних зі зміною обсягу та складу майна... Розвиваючи економічний напрям у

бухгалтерському обліку Ф. Беста вважав, що “господарство – одна з основних частин суспільства, де поєднуються інтереси багатьох осіб з приводу різних цінностей, а інтерес – це зовнішній юридичний бік економічної суті цінностей... А. Стабіліні, на противагу юридичному визначенню господарства, дав його економічне трактування: “Господарство – це сукупність дій, спрямованих на виробництво і споживання багатств” [1, с. 65]. “Сабіно Спенеді вважав, що бухгалтерія – це методологічна наука, наука, все теорія якої має суто математичний характер. Він зазначав, що предмет обліку – багатство підприємства, яке вивчається не тільки з точки зору управління ним, але й з точки зору причини його виникнення, трансформації та зростання... Французькі вчені розробили класифікацію рахунків за видами засобів, ввели операційні рахунки, а згодом розробили складну систему рахунків і методів обліку” [1, с. 66].

Таким чином, вплив макроекономічних потреб на розвиток обліку, який д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинець назвав політекономізацією бухгалтерського обліку і відмічав, що він призвів до “удосконалення методології бухгалтерського обліку та розширення меж застосування бухгалтерського обліку до рівня економіки всієї країни” [1, с. 69], є для нас вкрай важливим. Додаючи до цього твердження засновок, що фундаментальною проблемою політичної економії є пошук джерел національного багатства, ми доходимо висновку, що розвиток бухгалтерського обліку з часів середньовіччя залежав від зміни поглядів на багатство та його джерела утворення.

Щодо поглядів на багатство в економічній теорії, то вважаємо за необхідне зазначити, що саме класики закріпили зміщення методології економічного аналізу від проблем етики ведення господарства до дослідження комплексу факторів, пов'язаних зі створенням і розподілом матеріального багатства. Відбулася зміна категоріального апарату, зміщення економічних інтересів, проблем,

економічних завдань, на які спрямований розвиток економічної думки. Проблема пошуку збагачення, пошуку джерел багатства через аналіз видів економічної діяльності зміщується у площину цілісного, системного аналізу секторів економіки, окремих класів, результатів діяльності всієї економіки країни.

Новий етап розвитку економічної думки, пов'язаної з вирішенням проблеми багатства, проблеми макроекономічного узагальнення результатів економічної діяльності, пов'язаний з ім'ям Жана-Батіста Сея (1767-1832 рр). Відповідаючи на питання: хто є провідною силою сучасного для нього суспільства та, відповідно, економічної науки, Ж.-Б. Сей розглядає роль підприємця, який є уособленням потенціалу підйому економіки і виробництво багатств.

Ці погляди лягли в основу концепції підприємницького доходу А. Маршалла. Ідея Сея про винагороду підприємця за ризик отримала широкого розповсюдження в ХХ ст. завдяки книзі 1921 р. американського професора Френка Найта “Ризик, невизначеність і прибуток” [9]. Нарешті, характеристика підприємця як новатора, головної ланки технічного прогресу була продовжена Й. Шумпетером. Ж.-Б. Сей у своєму творі “Трактат з політичної економії” визначає місце політекономії: “політекономія показує, як утворюється, розподіляється і споживається багатства, що задовольняють потреби суспільства” [7, с. 394]. Організація ж суспільства, на його думку, має стати предметом політики, а не політекономії.

Сей виступає за широке розповсюдження економічних знань “без яких неможливо усунути перепони, що виникають і допомогти розвитку індустріального суспільства” [7, с. 394]. Відкидати просвітницьке значення його думок ми не будемо, лише спробуємо подивитися на цей факт дещо з іншої сторони. Для цього згадаємо погляди Ж.-Б. Сея на багатство. До нього він відносить лише продукти, що мають вартість (земля, метали, зерно, гроші, тканини тощо), а “першою основою” вартості продуктів вчений визначає

їх корисність. “Для Ж.-Б. Сея, як і для П. Буагільбера, багатство – це товари, що задовольняють людські потреби, тобто володіють корисністю. Сей визначає корисність як здатність речей відповідати різним потребам людини. Спробувавши проаналізувати представлену послідовність думок Ж.-Б. Сея у зворотному напрямі, ми знову приходимо до вже згаданого на початку висновку про залежність економічних поглядів (теоретичний рівень), способів ведення обліку (практично-функціональний рівень) від детермінантів ціннісної орієнтації (уявлення, знання, інтереси, мотиви, потреби, ідеали, стереотипи), але з тією різницею, що в даному випадку ми маємо очевидні факти, які прямо засвідчують правильність наших висновків. Звичайно, проблема потреб людини існувала й до Сея. Але саме він вводить цю категорію в економічну теорію.

Людський фактор все частіше почав з’являтися в роботах економістів. Жан Шарль Леонар Сімонд де Сімонді (1773-1842 рр.) оголосив працю єдиним джерелом багатства. “В основній праці – “Нові начала політичної економії” – Сімонді різко осуджує режим вільної конкуренції, вимагає державного втручання з метою управління процесом виробництва і розподілу багатства в інтересах дрібних виробників. Політекономію він оголосив моральною наукою, яка має справу з людською природою, а не з економічними відносинами, і назвав її наукою про управління народним багатством” [7, с. 473]. Кері Ч. (1793-1879 рр.) у своєму творі “Основи соціальної науки” (1857-1859 рр.) висловив негативне ставлення до англійської економічної школи: “Британська школа економістів розглядає не дійсну людину, яка живе в суспільстві, а штучний витвір власної системи. Її теорія займається власними примітивними інстинктами людства, а на вищі дивиться, як на побічну обставину, яка чужа системі... Він вважав помилковим робити предметом політичної економії матеріальні потреби людини, бо це зводить її до стану тваринного світу. Для науки важливо вивчити всі явища, які

впливають на людину, яка наділена почуваннями, розумом, талантами. Помилка економістів, на думку Ч. Кері, полягає в тому, що у своїх дослідженнях вони беруть дику тварину, називати яку “іменем людина означало би принизити поняття, поєднане з цим словом і прийняте Адамом Смітом за вираз ідеї істоти, подібної до Творця”. Кері критикує матеріалістично обмежене тлумачення людини, яка нібито служить знаряддям для капіталу, а не навпаки” [7, с. 309].

Сьогодні нам відомо, що “потреби людини” мають як філософський, так і психологічний аспекти. А тому можна зробити висновок, що ми не помилялися, коли визначали існування соціального аспекту як категорії багатства, так і бухгалтерського обліку.

Сей Ж.-Б. “один з перших, хто замислюється про існування нематеріальних продуктів і, кажучи, що багатство – це будь-який вид корисності, приходиться до категорії “послуги”. Виділяючи нематеріальні продукти (гл. XIII), які відрізняються від матеріальних тим, що не можуть бути накопичені, Сей йде далі А. Сміта в аналізі виробництва. Він розрізняє 3 “види промисловості” (говорячи сучасною мовою, галузі виробництва), ставлячи на перше місце не сільське господарство (як Сміт і тим паче фізіократи), а промисловість і доводячи, що торгівля також продуктивна, так як вони створюють або збільшують корисність” [7, с. 395]. Для виникнення кінцевого продукту, за думкою Ж.-Б. Сея, необхідно було, щоб ці три сектори взаємодіяли.

Все частіше та частіше виникає питання, пов’язане з економічною роллю держави у процесі відтворення. Майже до ХХ ст. вона була визначальною. До того ж, додалися проблеми неузгодженості поглядів щодо джерел утворення багатства.

Економічна криза 1929-1933 рр. стала своєрідним каталізатором розвитку поглядів на потребу макроекономічного узагальнення та аналізу. З’явилася проблема оцінки очікуваного розвитку економіки для розробки

державної політики. Вона зумовлює необхідність оцінювати підсумки економічної діяльності у вигляді синтетичних показників кінцевого продукту, національних витрат, капіталовкладень та інших взаємопов'язаних між собою показників.

Визначальним для розвитку системи національних рахунків було існування у світі двох економічних систем – капіталістичної та планової. Вони розвивалися паралельно в різних країнах, що, зрозуміло, створювало різні умови для розвитку теорії й методології обчислення національного багатства. В країнах першої групи використовувалася система національних рахунків (СНР), в інших країнах – баланс народного господарства (БНГ). Вони відрізнялися тим, що БНГ враховував результати діяльності тільки тих суб'єктів економічної діяльності, які виробляли продукцію без врахування послуг, як це передбачала СНР.

У середині 30-х років ХХ ст. В. Леонтьєв розпочав створення системи показників взаємозв'язку економіки. Пізніше вона отримала форму таблиць “витрати – випуск”, в основі якої лежала ідея шахової таблиці з подвійним входом. Створивши метод міжгалузевого балансу, використавши розробки радянських статистиків щодо балансу народного господарства, які вже використовували ідею міжгалузевих зв'язків, він дав можливість досліджувати зв'язки між галузями економіки, а також між такими змінними, як проміжне споживання, кінцевий попит, валовий випуск. Головним його здобутком був математичний опис основних відношень міжгалузевого балансу, а також ряд математичних рівнянь, що допомагали точно вимірювати фактично узгоджені зв'язки, додатки міжгалузевого балансу в плануванні та прогнозуванні.

Доводячи необхідність державного регулювання економіки у своїй роботі “Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей” 1936 року [5], Д. Кейнс виступив з ініціативою створення системи національних рахунків. Це завдання було реалізоване

Д. Мідом та Р. Стоуном у 1941 році, коли вони вивчали національний дохід Англії. Поява, власне, термінів “національні рахунки” та “національне рахівництво” пов'язане з ім'ям голландського статистика Еда Ван Кліффа, який в 1941 році опублікував у голландському щомісячному журналі “De Economist” дві статті з побудованими таблицями національних рахунків для Голландії за 1938 рік.

Враховуючи існування величезної кількості факторів, що впливали на розвиток цих двох систем починаючи від початку ХХ ст., відмічаємо необхідність додаткового дослідження цього питання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Потреба точних розрахунків, пов'язаних з узагальненнями економічної діяльності на рівні всієї держави, які з'явилися разом з утворенням в країнах Західної Європи в XVI ст. зумовила виникнення нових функцій бухгалтерського обліку, а відтак стала одним з визначальних чинників впливу на розвиток бухгалтерського обліку. Закріплення за потребами макроекономічного узагальнення статусу фактору, як одного з визначальних у розвитку бухгалтерського обліку, відбувалося паралельно з розвитком поглядів економістів на багатство, а також поглядів щодо ролі та місця держави в системі суспільного відтворення.

Історичними передумовами виникнення сучасної системи національних рахунків були розрахунки національного багатства В. Петті, Г. Кінга та Ф. Кене. Класики ж закріпили зміщення методології економічного аналізу від проблем етики ведення господарства до дослідження комплексу факторів, пов'язаних зі створенням і розподілом матеріального багатства. Ці дослідження зміщуються у площину цілісного, системного аналізу секторів економіки, окремих класів, результатів діяльності всієї економіки країни.

Введення Ж.-Б. Сеєм проблеми “потреби людини” в економічну теорію остаточно довело виявлену нами залежність економічних поглядів (теоретичний рівень),

способів ведення обліку (практично-функціональний рівень) від детермінантів ціннісної орієнтації (уявлення, знання, інтереси, мотиви, потреби, ідеали, стереотипи). Саме на цій основі, а також враховуючи той факт, що “потреби людини” мають як філософський, так і психологічний аспекти, ми визначаємо існування соціального аспекту як категорії багатства, так і бухгалтерського обліку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бутинець Ф.Ф.* Історія бухгалтерського обліку: В 2-х частинах. Ч.І: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит” / 2-е вид, доп. і перероб. – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 512 с.

2. *Замятнин Н.Н.* История экономических учений / Издание 3-е, переработанное и дополненное. – М.: “Высшая школа”, 1964. – 548 с.

3. *Злупко С.М.* Історія економічної теорії: Підручник. / 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2005. – 719 с.

4. История экономической мысли. Курс лекций. – М.: Издательство ЭКМОС, 1998. – 248 с.

5. Реферат-дайджест творів Дж. М. Кейнса “Трактат про грошову реформу”, “Загальна теорія зайнятості, процента та грошей”. – Київ, АУБ, 1999 р. – 189 с.

6. *Малога Н.М.* Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку: Монографія. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – 548 с.

7. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / Сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. Т. 1. От зари цивилизации до капитализма / Отв. ред. Г.Г. Фетисов. – М.: Мысль, 2004. – 718 с.

8. *Моторин Р.М., Моторина Т.М.* Система національних рахунків: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 336 с.

9. *Найт Ф.Х.* Риск, неопределенность и прибыль Пер. с англ. М.Я. Каждана. – М.: Дело, 2003. – 360 с.

10. *Смит А.* Добробут нації. Дослідження про природу та причини добробуту нації. – К.: Port-Royal, 2001. – 594 с.

11. *Филатов В.П.* Научное познание и мир человека. – М.: Политиздат, 1989. – 270 с.

12. *Шумпетер И.А.* История экономического анализа. – <http://www.eklit.agava.ru/shumsod2.htm>

ТРАВІН Віталій Вікторович – аспірант кафедри бухгалтерського обліку і контролю Житомирського державного технологічного університет

Наукові інтереси:

- система національних рахунків;
- бухгалтерський облік;
- теорія систем